

A líra szabadságküzdelve

CSOÓRI SÁNDOR: A VILÁG EMLÉKMŰVEI

Csoóri új verseskötete — a *Kezemből zöld ág* méltó folytatásaként — mintha a „tiszta költészet” század eleji fogalmát értelmezné újra: túlrad az alkalmazott esztétika függő helyzetein, a prófétai, filozófusi vagy politikusi szerepvállalás egyoldalóságain, anélkül azonban, hogy tárgyát egyedül a lélektani valóságra szűkítené. Nem csupán eszközeiben öntörvényű líra, hanem alapproblémájában is: a személyiség szabadságküzdelmének esélyeire kérdez rá, a világ költői birtokbavételének, az „emlékműállításnak” lehetőségeit kutatja. Meg akarja haladni az önmagába menekülő „léha szökevény” és a karakterét veszejtő „világ-tanú” végletes alkotói pozícióit, az araszoló létezést és töredékes én-t teljes történeté álmódja újra; hol a „tehetetlenség” szenvedő alanyának érzi magát, hol pedig a „mozgó akarát” és „függetlenedő remény” hősének, akit jóváhagyása nélkül nem lehet többé fölládozni. A „tiszta költészet” anyagtalansága Csoóri felfogásában korántsem a hiány és csönd apoteózisát jelenti, mint egykoron, inkább az emberi létet szervező viszonyrendszer középpontba állítását: a természet, társadalom és história nem önmagában érdekli, hanem kölcsönhatásában. Sommás ítélet volna őt pusztán panteista, közéleti vagy vallomások költőként jellemezni. Lírikusként a létezés enciklopédistája, aki összeköti a „tárgyas” és „személyes” költészet szétágazó irányait. A „gazdátlan ország” menthetlenségének tudatában engedi át magát az „orgonák s a dombra kiálló pünkösdi rózsák ideiglenes hatalmának”, és fájdalomiból születik a „kiháló madárfaj” nép számára világ, szegényéből pedig „páncélos égbolt”. Jellemző versépítő eljárása az áttűnés, amely — ha nem is a látvány kiemelésével, de nyugtalan ritmusával — a filmre emlékeztet. Nem tételvariáló, hanem szituációváltó líra: e belső mozgalmasságból származik regényszerű gazdagsága. Csoóri költészete összetettebb képződmény, semhogy az „élményi” vagy „gondolati” líra kategóriáival leírhatnánk. Az előbbtől az empirián átderengő törvény jelenléte határolja el, a számvetés és a sorsképeket elemző tudatosság, az utóbbtól pedig a látomás életessége és a vallomás forrósága választja el, amely ellenáll az eszmék elvontságának és deduktív hajlamának. Élmény és gondolat a költemények menetében váll váll mellett halad, egymást mélyít és támogatón.

Elégikus líra volna, amely a sztoikus megnyugvás és szelíd béke lélekállapotában bontakozna, mint Csoóri egynémely kritikusa állítja? Díkcijában költészet és fájdalom harmonikusan fonódna egybe? Kétségtelen, a szenvedélyek régi viharzása mintha csitulna az önuralom fegyelve alatt, az alkotói szemléletben növekedne a belátás igénye. A költő úgy véli, fájdalmaiban is az élet folytatja magát. „Idegen voltam én minden leveretésben, minden gyászban, de jó volt nekem a földön még idegennek is lennem” — olvassuk vallomásában. Ám a drámát mégse fődheti el egészen a feloldó katarzis. A képek kinetikáját — lefojtottan is — feszültség táplálja: „megfoghatatlan, mozgó tűz”. A rezignált idillt felrobbantja a dacos elszántság: a világban elveszett én „Napr, örökéletre éhes” és „az élet irtalmáért könyörög”, elcsukló hangon is, de himnuszt énekel. A „gyöngén is erős” személyiség a sorsvállalás

kategorikus imperatívuszát fogalmazzuk meg: „Meg kell tanulnod végre ittmaradni a romlás színhelyein.” A bujdosó dac kötésében.

Csoóri költészete — ellentétben a (neo)avantigárd versíró gép személytelenségével s az eltömegesedő társadalom folyamataival — a lírai hős alkotását élesen kirajzolja, s a kompozíció középpontjába helyezi. A korábbi kötetek emberképét korszerűsíti: megtisztítja romantikus (hősies vagy démoni) vonásaitól, s a mediterrán tulajdonságokat tragikusra hangolja. A leginkább szembetűnő azonban az archetipikus érvény erősödése és a mikrokozmosz jelleg eluralkodása. A személyiség a büntetlen bűnösség terheit veszi magára, a „rozmaring-könnyű megváltás” helyett a „péteri és júdási évek” keserűségét és a „pusztuló falu-Ninivékre” emlékező Jónás próféta lelkiismeret-furdalását. Aki „hamis tanúja” ifjúságának s „időszerűtlen álmok” elfeledett nyelvét beszéli, a „megrokkadt Isten árnyához közel” szeretne élni. A metafizika, transzcendencia fogalmai most kerülnek be Csoóri költői szótárába. Az „emberfogyatkozású haza földjén” fogékonnyá válik a csodavárásra. „Nem akartam más lenni, csak fény, fény, ki eltársalog Istennel, él a nyárral” — olvassuk versében. Orpheusztól megtanulja az előretételek igazságát, a Názáretitől a virágvasárnap bevonulás fájdalmas szépségét. A krisztianus mítosz lágyítja, a próbáló sors keményíti a karaktert. Egyfelől védekezésre kényszerül: forradalmárként nem „eltökélt merénylő” a halál „lángra gyúlt gondolatával”, csak „egy tüntető tömeg emléke”, amely mint „néma körmenet” vonul. Másfelől elszántságának ad hangot: „szibériák-ból hazatért szíve” Istentől tanulja a „szilajságot és haragot”. A líra alanya ellentmondások feszültségében él: tékozló fiúként „homályos, zöld utakon” menekül vissza önmagába, mégis meghallja a „kiáltozást és lódobogást” a nyárban, s feltámad benne az egykori „rajtaütések mámorá”; „vakulnia” és „süketülnie” kell, ha a világot újra látni és hallani akarja; sorsában elvesztesen és létében atomizáltan is az abszolútumot szomjazza. A valóság buktatóit azonban túlszárnyalja a képzelet: „a maga megteríthetetlen álmát álmodja végig: „a félresiklott remény évszázadában az erőtlenség szabadokét”. A szó kettőzött dimenziója az élet és látomás.

A líra kinetikáját az „utazás” konzekvensen ismétlődő verhelyzete gerjeszti: a költő repülőgépen ismeretlen városokat látogat, vonattal fut be a változékony pillanatba, és az álom képzeletbeli szárnyain hagyja el a „zsaroló jelenidőt”. A táj látványát a „séta” mozgó látópontjáról szemléli, ha emlékezik, többnyire hazaérkezik, például a háború után a tárgyak „összevisszaságába”. Ha medítál, az „elmulasztott utakat” veszi számba: így a kolozsvári „gyászmenetet”, a „füvel benőtt ösvényt” a szívekben. Az „utazás”, amely Csoóri állandó motívuma, költészetének tér- és időszereket is meghatározza. A konkrétumokban megelevenedő kronotoposz szűkös, atomizált világ, az ember kényszerű otthona; a város „mindennapi sötétség”, akár egy „kiszedett vers széthulló ólomsorai”, rendezetlen halmaz; a pillanat „idegen ország”, melyben „dögrováson vesztegel az Idő, az ismeretlen „osztódó sejtje”. A költő én azonban teljességre vágyik, melyet az elvont és mítikus tér- és időszemlélet tágasságában és titokzatosságában testesít meg. A történelmi lét esélyt kínál, hogy a napokra és évekre szabdalj, „elrabolt és megbecstelenített” idő jelenléte csomósodjék, és „új időt”, „új múltat” szüljön, a természeti lét pedig alkalmat ad, hogy kitekintsünk a végtelenbe, ahol a Nap „mint az örökélet” ragyog, s a harangszó elindul a „ribanckodó semmi” felé. Az egyik végpont az absztrakció, ahol „a világjáró utakat szőnyegként föltekerek”, a másik pedig „Dante erdeje”, ahol szimbólumok bontakoznak. A mikro- és makrokozmosz néha „szent és gonosz időként” hasonlít meg, más-szor — akár a szőlőszem „égbolttal összejátszó mosolya” — harmóniává békül.

Természet és társadalom Csoóri lírai világában nemcsak antagonizmus, egymást jelképező megfelelés is: közöttük félig áteresztő határhártya működik. A természetnek Janus-arca van: hol „megfejtethetetlen zöld álom”, „egy karneválozó vulkán látványa”, hol pedig „Isten zöld fogolytábor”, amelyben „gyökerestől kifordult fák” a pusztulást revelálják. A Nap és a Hold a „szilaj megváltás”, illetve a „késleltetett halálfélelem” szimbóluma, a táj az évszakok körforgásában idill és tragikum hordozója. A magas hegytető „mészfehér Isten-ábrázattal” pillant az emberre, a holt-sárga somlevél viszont „kiüresedett múmia-tekintettel”. Mindenütt ambivalencia: a

tavaszi „hideg föld”, de a költőt „egy hársfasorral és országnyi csönddel” ajándékozza meg; a nyár a darázsdingés „édessége és vadsága”, ugyanakkor a hőség „Isten másnapos hányadékától” bűzlik; az őszi a vak Milton derűjét idézi a vércsék sötét rikoltozásában; a tél hófehér halotti világ, de a fagy, akárcsak a „parázon sült krumpli a zsebben”, mosolyra melegíti. Társadalomban élni — nem kevésbé disszonáns sors. Az embert humánus energiákkal tölti fel a társas kapcsolatok bensősége: a szerelem és barátság poétikus szépsége és erkölcsi emelkedettsége, hívja a „gyönyör hazája” és az „otthon” menedéke, harcra szólítja az eszmék és eszmények ideálképe. Am elviselhetetlen teherként nehezedik rá a történelmi kataklizmák emléke: az „elrabolt temetők” és a „fejszével levágott fejek” igazságsúfolása, a „szemérmes diktatúrák” Krisztus-árulása, az „elűzköcsödött királyi vár” és az Országház körül „vérben vonagló tömeg” látomása. Az emberiség önmaga ellen fordul, s a remény is csak irracionális sóhaj lehet:

„Én, aki túl akartam élni szememben fényeidet,
szemetes világtájakat látok naponta egymásba csúszni
s tengerbe köpködő, fásult birodalmakat.
Füst, füst, mérgezett por és mérgezett szavak
bandája csatangol csöndes óráink között.
Mi lesz vízcseppeiddel, Uram? Mi lesz hóharmattal?
Mi lesz árulásba zuhant, zsoldáros méheiddel?”

(Ideje jött)

Életbizalom és rezignáció, tragikum és groteszk „megromlott elégiákban” fonódik össze.

Az új verseskötet a Csoóri-líra további kristályosodását, koncentrálódását jelzi: kép és gondolat nem oldódik szét ciklusokba, ehelyett zártabb, lekerekítettebb kompozíciókba tömörödik, növekszik az egyes költemények önállósága és jelentősége. A képek most is kettős perspektívája van: egyszerre nyílik a realitásra és a látomásra, de mintha kevesebb eufemizmussal és szürrealista játékossággal készülne, a korábbinál testesebb, markánsabb, súlyosabb anyagból lenne. Élesebbek a kontúrok, pontosabb a jelentés, emlék- és fantáziakép egyaránt az élmény erejével és életességével hat. A szerkezet (egyre táguló körökben) ma is tárgy és eszme, látvány és vízió sokféle dimenzióját szervezi bonyolult rendbe, de tán kirajzoltabb benne a gondolatmenet főiránya, kevesebb a távoli képzettársítás és egységesebb az atmoszféra, mint valaha. A versvilág is komorabb, sötétebb, drámaibb lett: néhány kísérlet alapján (mint amilyen a Kőműves Kelemen-parafraízis) úgy tűnik, a balladáéhoz közeledik. E töményedés azonban a rendkívüli nyelvi gazdagság foglalatában zajlik, s így talán nem túlzás állítani: a szakadékot, mely Nagy László és Pilinszky lírájának elágazásával a magyar költészetben támadt, Csoóri példaadó szintézise hidalja át. Kötete tanúsítja: irodalmunk csúcsein jár. (Magvető Kiadó, 1989.)

GREZSA FERENC